

MOPLAHLAR

MOPLAHLAR

Güney Hindistan'da melez bir müslüman topluluğu.

Hindistan'ın güney sahillerinde özellikle Kerala-Malabar bölgesinde yaşayan, Arap tüccarlarıyla yerli kadınların evliliğinden meydana gelmiş müslümanlardır. Malayalam dilinde "büyük çocuk" veya "anاسının بچو" anlamını taşıyan **mappila** (Mappilla) kelimesinden türeyen Moplah, aslında Malabar sahillerine çırak olarak yerli kadınlarla evlenen yabancıların melez nesli için halk tarafından kullanılan ve saygı ifade eden bir isim olup zamanla sadece bölge müslümanlarını kapsamına almıştır (bk. MALABAR). Moplahlar Malayalam, Tamil ve Sanskrit dillerinden etkilenmiş, Güney Arabistan kökenli, kendilerine has bir Arapça konuşurlar ve yazılılarında bazı küçük değişiklikler içeren Arap alfabetesini kullanırlar. Kesin biçimde tespit edilemeyen sayıları, yaklaşık 25 milyon olan Kerala eyalet nüfusunun % 19,5'u civarındadır. Halen Moplahlar Kerala'nın dışında Seylan, Birmania, Malezya (özellikle Malaka), Güney Karnataka, Batı Tamil Nad, Lakdiv adaları, Pakistan ve Körfez ülkelerinde de yaşamaktadır.

Coğrafi yakınlıkları dolayısıyla Araplar'ın İslâm öncesinde yoğun ticari ilişkiler içerisinde bulundukları Güney Hindistan'a müslümanlar, bazı mezat taşlarının kantılılığı üzere hicretin hemen ardından gelmeye başlamışlardır; bu bakımdan Moplahlar'ın ilk Hintli müslümanlar oldukları kabul edilmektedir (*EI²* [Ing.], VI, 458). Bilinen ilk camiler rivayete göre tâbiîinden Mâlik b. Dînâr'in (ö. 131/748) öncülüğünde Kerala'da yapılmıştır (bk. MÂLIK b. DÎNÂR). XIV. yüzyılda Malabar'ı ziyaret eden İbn Battûta bölgenin hemen her yerleşim biriminde Moplahlar'ın yaşıdığını söylemektedir. Ancak Moplahlar en güçlü oldukları bu dönemde dahi kendilerine ait bir devlet kuramamış ve bir araya Kannanore'de hüküm süren Ali Raja'nın dışında siyasi başarı gösterememişlerdir. Sömürge döneminde ise Hristiyanlığı yaymak ve bölgedeki deniz ticaretini ele geçirmek isteyen Portekizliler'in saldıruları karşısında iyice zayıf düşerek özellikle misyonerlik faaliyetlerinin baskısıyla sayıca azalmış ve yokşulaşmışlardır. Hollandalılar'ın, İngilizler'in ve Fransızlar'ın yönetimlerinde durumlarını düzeltmemişlerdir. XVIII. yüzyılda Meysûr Sultanı Haydar Ali Han'ın Malabar'ı ele geçirmeye

siyle biraz toparlanan Moplahlar, 1792'de Tîpû Sultan'ın mağlûbîyeti üzerine yeniden İngiliz yönetimine girerek 1947 yılına kadar sürecek olan dönemde uygulanan politikalar yüzünden siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda diğer topluluklardan geri kalmışlardır.

Moplahlar zaman zaman İngiliz yönetimine karşı ayaklanmışlar ve bu ayaklanmaların sayısı otuz beşi bulmuştur. Bunların en şiddetli Osmani halifesini destekleyen Hindistan Hilâfet Hareketi'nin öncülüğünde gerçekleştirilmiş ve 1921 Şubatında başlayan ayaklanma öncelikle Avrupalılar, hükümet görevlileri ve Hindu yetkililer üzerinde yoğunlaşarak Moplahlar'ın kendilerine kötü davranışın herkesে yoneittikleri geniş çaplı bir öz alma hareketine dönüşmüştür. 1922'de İngilizler sıkı yönetim ilân etmişler ve bu isyanın temel unsurlarını oluşturan toprak paylaşımındaki haksızlıkların giderilmesi gibi Moplahlar'ın sosyal ve ekonomik durumlarının iyileştirilmesiyle ilgili bütün taleplerini görmezlikten gelip olayları sadece dinî fanatizm şeklinde değerlendirerek şiddetli bir şekilde bastırılmışlardır. Neticede Moplahlar'ın verdiği toplam ölü sayısının 10.000'e yakın olduğu tahmin edilmektedir; Andaman adalarına sürgüne gönderilenler hariç mahkûmların sayısı da 7900'dür. Ayaklanma sonuç itibarıyle Moplahlar'ın kaderini büyük ölçüde değiştirmiştir ve güçlerinin tamamen zayıflamasına yol açmıştır.

İçinde bulundukları olumsuz şartlardan kurtulmak için önceleri cihad yolunu seçen Moplahlar daha sonra aşamalı olarak siyasete atılmış ve zamanla All India Muslim League'in (bk. HINDİSTAN MÜSLÜMANLARI BİRLİĞİ) etrafında toplanmışlardır. Neticede halkın büyük çoğunluğunun desteklediği yeni bir stratejiyle cihad anlayışı yerini Hindistan'ın özgürlüğünü hedefleyen barışçı arayışlara bırakmıştır. Bağımsız bir millî devlet kurma arzusunu dile getirmeyen Moplahlar, Güney Malabar'da müslümanların çoğunluğunu oluşturduğu bağımsız bir eyalet (Moplastan) kurulmasını istemiş ve Pakistan hareketini desteklemiştir. Fakat 1947 Haziranında Madras Legislative Assembly'ye verilen bu yönde tekli Pencap ve Bengal'in bölünmesi de gündeme olduğu halde kabul edilmemiş ve Moplastan he-define ulaşlamamıştır. Ağustos ayında gerçekleşen Hindistan'ın parçalanmasıyla birlikte Moplahlar'ın çoğunluğu Hindistan yönetiminde kalmış ve yaşadık-

ları bölgede Kerala eyaleti kurulmuştur (1956).

Genelde Sünni-Şâfiî olan Moplahlar'ın Kerala'da 1971 yılında 5350 cami ve 2500 medresesinin bulunduğu bilinmektedir. Önde gelen dinî liderlerine "tangal, melevî, musliyar, molla" gibi isimler verilmektedir. VI. (XII.) yüzyılda kurulduğu söylenen ve Şeyh Zeynuddin b. Şeyh Ali (ö. 928/1522) döneminde zirveye çıkan Ponnani'deki Şeyh Mahdûm Enstitüsü en önemli dinî eğitim kurumlarındır. Eski camileri iki katlı Hint mâbedleriyle benzerlik arzeder.

BİBLİYOGRAFYA :

Correspondence on Moplah Outrages in Malabar for the Year 1849-53, Madras 1863; Mappilas or Moplahs: Class Handbook for the Indian Army (ed. P. Holland-Pryor), Madras 1904; G. R. F. Tottenham, *The Mappila Rebellion 1921-22*, Madras 1922; K. M. Nayar, *Tenancy Agitation in Malabar, Calicut 1922*; R. H. Hitchcock, *A History of Malabar Rebellion: 1921*, Madras 1925; A. C. Mayer, *Land and Society in Malabar, Bombay 1952*; R. E. Miller, *Mappila Muslims of Kerala*, Madras 1976; a.mlf., "Mappila", *EI²* (Ing.), VI, 458-466; M. T. Titus, *Indian Islam*, New Delhi 1979, s. 37-38; S. F. Dale, *Islamic Society on the South Asian Frontier: The Mappilas of Malabar 1498-1922*, Oxford 1980; a.mlf., "The Islamic Frontier in South West India: The Shahid as a Cultural Ideal Among the Mappilas of Malabar", *Modern Asian Studies*, XI/1, Cambridge 1977, s. 41-55; H. H. Wilson, *A Glossary of Judicial and Revenue Terms*, Islamabad 1985, s. 331; N. P. Muhammed, "Reflections on Mappila Heritage", *Kerala Muslims: A Historical Perspective* (ed. A. A. Engineer), Delhi 1995, s. 35-46; M. Naeem Qureshi, "Some Reflections on the Mappilla Rebellion of 1921-22", *Journal of the Research Society of Pakistan*, XVIII/2, Lahore 1981, s. 1-16; T. W. Arnold, "Mopla", *IA*, VIII, 411-413.

M. NAEEM QURESHI

MORA

Yunanistan'ın güneyindeki tarihi Peloponnesos yarımadasına verilen isim.

L

Hexamilia (6 mil) adlı dar bir berzahla Yunanistan anakarasına bağlanan ve büyük bir el şeklinde olan yarımadanın yüzölçümü 21.480 km²'dir. 1893'te Corinth (Korinth) Kanalı'nın tamamlanmasıyla birlikte burası anakara parçasına demiryolu ve köprüyle bağlanan bir ada haline gelmiştir. Antik dönemde Peloponnesos olarak adlandırılan yarımadada Corinth, Sparta, Mantinea, Megalopolis ve olimpiyat oyunlarının anavatanı olan Olympia gibi tarihî şehirleri barındıran eski Yunan me-

deniyetinin merkezidir. Geç Ortaçağ döneminde kültürel bakımdan parlak başşehiri Mistra (Mezistre) olmak üzere kısmen Bizans Mora Despotluğu'nun idaresine girmiştir, bazı kasabaları Frank (Fransız / İtalyan) yönetiminde kalırken önemli limanlarına Venedikliler hâkim olmuştu. Osmanlı devrinde ise (1460-1829) çok defa mütevazi bir ekonomik ve kültürel gelişmeye sahne olmuş, XVII. yüzyılda müslüman nüfusu ve özellikle camileri, medreseleri, hamamlarıyla bu kültürün bir parçası olarak ön plana çıkan Tripolis (Tripolitsa), Balyabdra (Patras), Anabolu (Nauplion) ve diğer bazı şehirleri İslâm kültürünün önemli merkezleri haline gelmiştir.

Peloponnesos ya da Pelops adası şeklindeki yarımadanın antik ismi 3000 yıl öncesine iner; Yunan mitolojisine göre Tanrı Zeus'un torunu ve Tantalos'un oğlu Pelops'a dayanır. Buranın adını X. yüzyılın ikinci yarısında eski Arap coğrafyatçısı İbn Hawkal ve 1154'te Şerîf el-İdrîsî Belobunes şeklinde anar. Morea / Mora adı ise IX. yüzyıldan itibaren bilinmekte ve bunun Yunanca dut ağacı kelimesinden türetildiği düşünülmektedir. Bu isim önceki bölgenin kuzeybatısını, dut ağaçları ve ipek ürünleriyle bilinen Achaia ve Elis yöresini nitelerken daha sonra bütün yarımadada için kullanılmış ve Ortaçağ'daki Frank döneminden XIX. yüzyıla kadar yaygınık kazanmıştır. Yunanistan'ın kuruluşuyla birlikte antik ismi olan Peloponnesos'a dönülmüştür.

Yarımada genel olarak dağlıktır. Kuzeybatı'daki antik Achaia ve Elis bölgesi, güneydeki Messenia ve Lakonia, doğuda Argolis, orta bölgede bulunan Tripolis ve Megalopolis ovalık olup verimli topraklara sahiptir. Taygetos (Aya İlyas dağı), Aroánia ve Erymanthos 2000 metreden daha yüksek olan dağlardır. Önemli bütün kasabalar ovalardadır. Patras (Balyabdra) en önemli limandır. Bölgenin ortasında bulunan Tripolis yolların kavşak noktasını oluşturur. En önemli akarsuları Lakonia'daki Eurotas ve Elis'teki Alpheios'tur.

Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelen yarımadada Hristiyanlığın ilk yayıldığı yerlerden biridir. V ve VI. yüzyıllarda ilk büyük kiliselere rastlanır. En kötüsü Alaric kumandasında Gotlar'ın (Goth) 395'teki işgalleri olmak üzere Mora birçok yabancı işgaline, ayrıca veba salgını sebebiyle önemli ölçüde tahribata uğradı. 589 yılı ve sonrasında Türk-Moğol Avarlar liderliğindeki Slav kabileleri Mo-

ra'nın büyük bir kısmını ele geçirdi. Ziratçı olan Slavlar kitleler halinde buraya yerleştii. Bu kolonileşmenin boyutlarına millî duygularını öne çıkaran Yunan tarihçileri tarafından itiraz edilmiştir. XIX. yüzyılda Alman tarihçisi Fallmerayer'in Mora'nın Yunan nüfusunun tamamen yok olduğu, bunun yerine Slavlar'ın geldiği, ancak yüzüller sonra Bizanslılar tarafından dışından getirilen Yunan kolonilerince Helenleştirildiği tezi son zamanlarda yeniden canlandırılmaya çalışılsa da bugünkü resmî Yunan tarihçiliğinde genellikle reddedilmektedir. Bununla birlikte bölgede, özellikle de dağlık kesimlerde Slavlar'dan pek çok yer adı kalmıştır. Mora'daki yer adları bugün çoğunlukla Yunanca olanlarıyla değiştirilmiştir. Fakat XIX. yüzyıl haritalarında ve Osmanlı tahrir defterlerinde kayıtlı Slav kökenli eski adlar bu durumu açık biçimde ortaya koyar. Bu arada VII-IX. yüzyıllar boyunca deniz kıyısında bulunan sağlam korunmuş kasabalarla nisbeten Grek unsuru tutmayı başarmıştır.

İslâm ordularının Mora'ya yönelik ilk ciddi harekâti 807 yılındadır. Afrika'dan gelen müslümanlar, Slavlar ile kurdukları ittifak sayesinde Mora'nın önemli şehri Patras'ı karadan kuşattılar. Kuşatma geri püskürtüldü; bu durum Bizans'ın Mora'yı yeniden ele geçirme sürecini başlattı. 850'de Bizans Generalı Theoktistos Bryennios, Slavlar'ı boyunduruğu altına almayı başardı. Bu Slav grupları Hristiyanlığı kabul ederek zamanla Yunanca konuşan toplum içerisinde tamamen eridi. Taygetos ve Parnon yüksek dağlarında yaşayan Ezerites ve Melingi Slav kabileleri ise çok daha uzun bir süre varlıklarını korudu. 1415'ten itibaren kaleme alınan Bizans kaynaklarında (bk. Mazaris, IV, 230, 239) Mora'da yaşayanlar Lakedaimonyalılar, İtalyanlar, Peloponezyalılar [Yunanlılar], Slavlar, Arnavutlar, Çingeneler, yahudiler ve daha pek çok karışık olanlar şeklinde tarif edilmiştir.

IX ve X. yüzyıllarda Arap korsanları Girit'ten Mora kıylarına doğru akınlar düzenlediler. Corinth'te (Gördüs) uzun yıllar boyunca yapılan arkeolojik kazılarda bulunan, üzerinde kûfi yazılı çömlek parçaları ve birçok Arapça madeni para göz önüne alındığında bunlardan bir kısmının Corinth bölgесine yerleşmiş oldukları ortaya çıkar. Bizanslıların Girit'i yeniden ele geçirmesinin (961) ardından bu ilişkiler sona erdi. X. yüzyılın ortalarından itibaren yapılan geniş kubbeli birkaç kilise Bi-

zans gücünün Mora içlerine kadar etkin bir şekilde yayıldığını gösterir.

1204'ten hemen sonra Haçlılar Konstantinopol'i ele geçirip Bizans İmparatorluğu'nu parçaladığında Mora Frank yönetimi dahil edildi ve Batı feodal yapıları temelinde Achaea Prensliği'nin bir parçası haline getirildi. Aynı zamanda Venedikliler kiyılardaki limanların çoğunun kontrolünü ele geçirdi. Franklar ülkenin her tarafına bugün hâlâ ayakta olan büyük ve sağlam kaleler inşa ettiler. II. Guillaume de Villehardouin'in idaresinde Mora'da nisbeten huzur ortamı sağlandı. Bizans İmparatoru VIII. Mikail Palaiologos, Villehardouin ve onun müttefiki Epir Despotu Mikail Angelos'u Pelagonia savaşında (Ekim 1259) mağlûp edince bu huzurlu dönem sona erdi; Bizanslılar Mora'nın güneyindeki Monem Vasia (Menekşe / Beneşçe), Mistra, Mani (Marya) ve Geraki gibi iyi korunan önemli şehirleri ele geçirdi (1262). VIII. Mikail, üvey kardeşi Kostantinos'a destek vermek için Menekşe Limanı yoluyla Melik ve Salîk (Sâlih) önderliğinde 6000 kişiden oluşan paralı Selçuklu Türk askerini Mora'ya getirtti (1263 baharı). Bu dönem, bazı aralıklarla birel 1430'a kadar süren yeniden fetih savaşının başlangıcını oluşturdu ve ülkeye bitmez tükenmez istiraplar yaşattı. Bir yıllık başarılı hizmetin ardından paraları ödenmeyen Türkler taraf değiştirip Villehardouin'in yanına geçti. 1264'te Frank-Türk ordusu Bizanslılar'ı Makryplagi Boğazı'nda yapılan savaşta mağlûp etti. Franklar topraklarını Arkadia'da Karythe na'ya kadar genişletti. 1265'te Türklerden bazıları Mora'yi terkedip Anadolu'ya döndü; diğerleri ise Mora'da kalarak din değiştirdiler, bölgedeki kadınlarla evlendiler. XIV. yüzyılda onların neslinden gelenler asilzade sınıfını oluşturdu. Elis'te yerleşen Türkler'in hâtırası burada Maliki ve Turkochori (Türk köyü) gibi köy isimlerinde yaşamaktadır.

1278'de Villehardouin'in ölümüyle Frank Prensliği 1289'a kadar Anjou hânedanına intikal etti. 1320'de Megalopolis'in engin ovasına hükmeden dağın tepesindeki önemli bir kale ve kasaba olan Karythe na Bizanslılar tarafından zaptedildi. XIV. yüzyılın ilk yarısında Mora'nın doğu kıyıları batıya doğru gidebilmek için gemilerini karadan, dar Corinth berzahından geçen Aydinoğlu Umur Bey liderliğindeki Türk korsanlarının saldırısına uğradı. 1349'da İmparator Ioannes Kantakuze nos, oğlu Manuel için yeni bir bölge tesis etmek istediği Mora'da önemli bir

MORA

idârî değişim gerçekleşti ve Mora Despotluğu ortaya çıktı. Manuel 1380'e kadar yönetimi elinde tuttu; bu dönemde Bizans kültürü ve sanatı özellikle Mezistre'de gelişme fırsatı buldu. XIV. yüzyılda ve ba ve sonu gelmeyen savaşlar ve isyanlar bu geniş verimli arazilerin nüfusunun önemli derecede azalmasına yol açtı. Bu problemi çözmek için Mezistre Despotu Manuel ve ondan sonra gelen I. Theodore Palaiologos (1383-1407) binlerce Arnavut aileyi boş arazilere yerleştirdi. 150.000'e ulaşan Arnavut göçü Mora'nın etnik yapısını önemli ölçüde değiştirdi. Mora'da bugün Arnavut dili özellikle yarımadanın merkezinde ve kuzey kısmında hâlâ konuşulmaktadır.

1383'ten 1402'ye kadar Pedro de San Superano kumandasındaki Navarre paralı asker bölgüsü Mora'nın büyük bir kısmında etkili oldu. Achea Prensliği'nin yönetimini ele geçiren Navarre bölümünü buradan çıkarmak için Despot Theodore, Teselya'yı 1388-1389'dan beri elinde tutan Gazi Evrenos Bey'i Mora'ya davet etti, fakat Evrenos Bey kısa zamanda taraf değiştirdi. XIV. yüzyılın sonunda Theodore ve San Superano Yıldırım Bayezid'in vasalı oldular. Bu arada Venedikliler Nauplion ve Argos'u ele geçirdiler. Despot Theodore tarafından kuşatılan ve Corinth'i elinde tutan batı kısmının İtalyan lordu Carlo Tocco tarafından davet edilen Osmanlılar 1395'te yarımadaya tekrar geldiler. Osmanlılar kuşatmanın kaldırılmasını sağladılar ve Theodore'un topraklarının içine doğru ilerleyerek onları geri puskürttüler. Niğbolu savaşının (1396) ardından Yıldırım Bayezid Mora'yı hedef aldı. 1397 Haziranında Osmanlı birlikleri berzahi aşip Venedikliler'in elindeki Argos'u zaptetti. Ankara Savaşı'ndan sonra 1402'den 1423'e kadar Osmanlılar'la Bizanslılar arasında barış hüküm sürdürdü. Bizans'ın, taht iddiacısı olan Mustafa Çelebi'yi desteklemesi üzerine II. Murad, Turahan Bey'i Mora'ya gönderdi. O da Hexamilia duvarını yıkıp Mora yarımadasına girdi ve büyük tahribata yol açtı. Seferin ardından Hexamilia'nın yeniden inşa edilmemesi ve yıllık vergi ödenmesi şartıyla barış sağlandı. 1427'de VIII. Ioannes Palaiologos, Elis'teki önemli Frank limanı Glarentza'yi ele geçirmeye başarılı oldu. 1430'da Despot Konstantinos Patras'ı Franklar'dan geri aldı. Böylece Bizans'ın Mora'yı yeniden fethi tamamlandı.

Osmanlı saldırısının dışında (meselâ 1431'deki) Osmanlılar'la Bizanslılar arasında 1423'ten 1443'e kadar barış hâkim

oldu. Bu son tarihte Despot Konstantinos (1449'da Bizans imparatoru) Macarlar'ın 1444'teki Osmanlı Balkanları'na inmesini fırsat bilerek Osmanlı kontrolündeki Yunan topraklarına yönelik harekete geçti. Aralık 1446'da II. Murad yeniden inşa edilen Hexamilion duvarını tekrar yıkarak yarımadaya girdi. Bunun üzerine Konstantinos Palaiologos ve kardeşi Thomas, ele geçirdikleri toprakları geri vermek ve vergi ödemek şartıyla barış imzalamak zorunda kaldılar.

1452'de İstanbul fethine hazırlandığı sırasında II. Mehmed, Turhan Bey'i despotluğun İstanbul'a askerî yardımda bulunmasını önlemek için Mora'ya gönderdi. 1453'te 30.000 Arnavut Palaiologlar'a karşı isyan çıkardı. II. Mehmed İstanbul'un fethinin ardından Mora'daki duruma müdahale etti. Turhanoğlu Ömer Bey'i despotluğa yardım etmesi ve isyanı durdurması için gönderdi. 1449'dan sonra Mora, devamlı birbirile savaştan ve birbirinden nefret eden Despot Thomas ve Demetrios Palaiologos tarafından yönetilmişti. 1458'de Thomas açık bir şekilde vergi ödemeyi reddedince Fâtih Sultan Mehmed büyük bir orduyla gelip yarımadanın kuzey bölgesine, Patras, Vostitsa, Kalavryta ve Corinth'e hâkim oldu; bu yörende Osmanlı idaresini kurup buradaki Rumlar'ın önemli bir kısmını beraberinde götürdü. 1460 baharında bir Haçlı seferi planlayan Papa II. Pius büyük bir ordu oluşturmadan önce Fâtih Sultan Mehmed tekrar Mora'ya yürüdü. Despot Demetrios teslim oldu; kendisine Limni adası, İmroz (Gökçeada), Semadirek ve Enez kasabası verildi; 1470'te Edirne'de bir keşş olarak öldü. Thomas İtalya'ya kaçtı ve 1465'te ölümüne kadar papa tarafından yüksek bir maaşa desteklendi. Oğlu Manuel ve diğer Palaiologue ailesinin üyeleri Osmanlı hizmetine girip İslâm dinini seçti. Bu aile II. Bayezid zamanında bile aktif durumdaydı. 1479'da Argos Osmanlılar tarafından ele geçirildi, fakat yakınındaki Nauplion ve buna bağlı olan Thermisi ve Kastri kaleleri, aynı zamanda Monem Vasia ve Vatika, Modon Limani, Koron ve Navarin Venedikliler'in elinde kaldı. 1499-1502 Osmanlı Venedik savaşları sırasında Osmanlılar kıydıkları önemli Venedik şehrileri olan Navarin, Modon ve Koron'u ele geçirdiler; Vatika'yı da anlaşma şartlarıyla devraldilar. Bir sonraki savaşlarda ise Anabolu ve ona tâbi Thermisi ile Kastri ve 1540'ta Monem Vasia fethedildi. Böylece bütün yarımadada Osmanlı kontrolü altına girdi.

Osmanlı idaresinde Mora giderek kendini toparlamaya başladı. İki yüzyıldan fazla bir süre boyunca barış ve huzur dönemi yaşandı. Bu zaman içinde nadiren, sadece kışlarda bulunan bazı bölgeler hristiyan güçlerin deniz saldırularına uğradı. Mora'ya ait Osmanlı tahrir kayıtları XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yarımadanın kuzey, merkez ve güney bölgelerinde nüfusun iki katından fazla arttığını işaret eder. 894 (1489) tarihli Cizye defterine göre bütün Osmanlı Morası'nda 27.460 hristiyan hânesi bulunmaktaydı. 927 (1521) yılina ait sayımda ise -Anabolu ve Menekşe hariç- 50.176 hristiyan hânesi, bunun yanı sıra sivil, asker ve idarecilerden oluşan 5330 müslüman hânesi kayda geçmiştir. Bu rakamlar toplam nüfusun 280.000 kişi dolayında olduğunu ve bunun % 9'dan fazlasını Türkler'in oluşturduğunu gösterir. Ayrıca 1489'a nisbetle yaklaşık otuz yıl içinde hristiyan nüfusunda iki katına ulaşan bir artışın meydana geldiği dikkati çeker. 1521 yılına ait verileri ihtiva eden 935 (1529) tarihli icmal defterinde Mora'da on bir kaza, on beş kale, on beş kasaba, on iki cami, on beş mescid, beş zâviye, yedi mektep, dokuz hamam, 1490 köy, 293 mezraa, kırk altı çiftlik ve yirmi bir manastırın bulunduğu tesbit edilmiştir. Bunun yanı sıra on bir kadın, yirmi beş zaim, 747 sipahi, on yedi dizdar, on beş kethüdâ, 1079 kale muhafizi, otuz yedi topçu, yirmi iki zemberekçi, on iki hatip, yirmi iki imam, yirmi yedi müezzin, 809 kale hizmetisi, koruyucusu (on üç müslüman, 796 hristiyan), avârız vermekle mükellef 872 müslüman, 48.508 hristiyan ve bu vergiden muaf 2028 müslüman, 736 hristiyanın mevcut olduğu belirtilmiştir.

Bu listede belirtilmeyen timarlı sipahilerle 2500 veya 3000 silâhlı hizmet gücü de (cebelli) göz önüne alınırsa 1521'de yarımadada müslüman nüfusun askerî bir karakter taşıdığı görülür. Kaleleri koruyan hizmetli sınıfının % 40'ını mahallî hristiyan halkın oluşturması ilginçtr. Bunlar "müselleml" kaydıyla cizye, ispence ve avârız gibi vergilerden muaf tutulmuş, sadece üretikleri ürünlerin vergilerini ödemeleridir. XVI. yüzyıl boyunca nüfus büyümeye sürdü. 991'e (1583) kadar toplam hâne sayısı 76.001'e ulaştı. Bunun 8500'ünü (% 11) Türkler meydana getirdi. Ayrıca az sayıda yahudi nüfusu da vardı. Bu son tarihte Osmanlı Morası'nda 330.000-360.000 kişi yaşıyordu. Yahudilerin büyük kısmı önemli bir liman şehri olan Balyabadra'da (1521'de 252 hâne),

Mistra'da (doksan dokuz hâne) ve küçük gruplar halinde Koron, Modon, Holomiç (Chlemoutsi) ve Karytena'da bulunuyordu. Hemen hemen hepsi Katolik İspanya baskısından kaçmayı başaran mültecilerdi. Modern Yunan tarihçiliğinde, Osmanlı fetihinin ardından Mora'daki Rumlar'ın Türk yöneticilerinin zulüm ve baskalarından kaçmak için ovaları terkedip dağlara sığındıkları söylemi tarihi bir yanılığıdır.

XVI. yüzyılda Türkler'in hepsi şehirlerde yaşıyordu. Camiler, mektepler, hamamlar, kervansaraylar ve tekkeler mahalli idare temsilcilerince veya yüksek rütbeli askerî erkân tarafından inşa ettiler. Sadrazam Hadim Ali Paşa Balyabatra, Koron, Mezistre, Modon ve eski Navarin'de mektepler, Koron, Mezistre ve Navarin'de bir hamam ve Modon'da iki hamam yaptırmıştı. Sultanlar kendi rollerini, zaferin bir sembolü olarak ve müslümanların öncelikli ihtiyacına cevap vermek için sadece kiliseleri camiye çevirmekle sınırlandırmışlardı. Bunlardan en az dokuzu bilinmektedir (Anabolu, Argos, Balyabatra, Corinth, Koron, Londari, Mezistre, Modon, Monem Vasia / Menekşe). Bunların yanı sıra ilk defa II. Bayezid klasik Osmanlı mimarisini tarzında Holomiç'te, Balyabatra Kalesi'nde, Androusa'da ve diğer yerlerde yeni camiler yaptırmıştır.

1571'de İnebahtı Deniz Savaşı'nın ardından Mora kıyıları hristiyan müttefik donanmasının tehdidi altına girdi. Navarin'in geniş tabii limanını kullanmalarına engel olmak için 980 (1572) ile 991 (1583) yılları arasında limanın girişine oldukça muhkem yeni bir hisar yaptırıldı, yakınında da 700 hanelik yeni bir kasaba ortaya çıktı. III. Murad bu yeni kalede küçük bir mescid, kasabada âbidevi bir cami inşa etti. Bu cami hâlâ ayaktadır ve Güney Yunanistan'daki en büyük Osmanlı dinî eseridir. İnebahtı hezimetinden sonra yine alınan savunma tedbirlerinin bir parçası olarak Mora idarî bakımdan ikiye ayrıldı. Kuzey bölgesi, Anabolu, Argos, Arkadia (Kyparissia), Balyabatra, Gördüs, Holomiç, Kalavryta ve Karythena kazaları Mora sancağını oluştururken Kalamata, Koron, Menekşe, Modon ve Mezistre kazası Mezistre sancağı haline getirildi.

XVII. yüzyılda Mora nüfusu önemli değişimler geçirmiştir. Bir yandan arası kesilmeyen veba salgını, öte yandan kötüleşen iklim şartları, eski imtiyazların kalkması, vergilerin artması ve ekonomik sıkıntılarla daha iyi baş edebilmek için daha küçük aile birimlerinin ortaya çıkması

nüfusun önemli derecede azalmasına yol açtı. Aynı zamanda aralarında özellikle Arnavutlar'ın bulunduğu (Gastouni, Lala ve Bardounia köyleri) köylü nüfusunun bir kısmının İslâmîyet'i seçmesi yarımadanın dinî yapısını değiştirdi. 1032 (1623) ve 1052 (1642) tarihli cizye defterlerine göre hristiyan nüfusta azalma oldu. 1032 (1623) tarihli defter, tahminen % 10 civarında kayda geçmemiş fakir halkla birlikte hristiyan hâne sayısını 38.631 olarak verir. 1052 (1642) yılında ise hâne sayısı 39.800'e çıkmıştır. Bununla birlikte müslümanların oranı 1583'te % 11 iken 1623'te % 22'ye ve 1642'de % 26'ya yükselmiştir. 1583'te Elis'te önceden Franklar'ın başşehri olan Andravida'da (Holomiç kazası) hepsi hristiyan 150 hâne bulunuyordu. 1684'ten kısa bir zaman önce aynı kasaba kirk hristiyan, 116 müslüman hâne nüfusa sahipti. Yakınındaki Gastouni kasabasında 1583'te 300 hâne ve 192 mücerret (bekâr erkek) hristiyan nüfusu vardı. 1078'de (1668) Evliya Çelebi Gastouni'den geçtiğinde burası bir müslüman kasabası olmuştu (*Seyahatnâme*, VIII, 302, 303). Bu tarihte bünyesinde 200 müslüman hânesi, dört cami, bir medrese ve biri Kâdiriyye, biri de Halvetiyye olmak üzere dört tekke bulunduruyordu. Evliya Çelebi'nin ziyareti esnasında Gastouni sahinerleri veba salgını sebebiyle dağlara kaçmış ve kasaba civar adalarındaki Venedikliler'in sık sık saldırıp her şeyi yağmalarından dolayı harabe halindeydi.

XVII. yüzyılda nüfus azalmakla birlikte bu durum beraberinde genel ekonomik veya kültürel çöküşü getirmemişti. İpek, pamuk, zeytinyağı ve şarap bolca üretilmiş, Marsilya, Livorno ve İstanbul'a ihraç edilmiştir. Thermisi ve Menekşe tuzluları imparatorluğun en üretken bölgeleriydi. Argos ovasının pirinci Mısır pirincinden daha kaliteli sayılıyordu. Ülkenin iç bölgelerinde Yunan hristiyan toplulukları, içleri zengin bir şekilde süslenmiş birçok yeni büyük köy kilisesi ve âbidevi yeni manastırlar inşa etmişlerdi. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Morası'nda olağanüstü yeteneğe sahip fresk ve ikon ustaları ve sanatkârları yetişmiştir.

XVII. yüzyılda timar sisteminin çöküşü, köylü hayatının öncesine oranla daha da kötüleşen çiftliklerin yaygın hale gelmesine yol açtı. XVI. yüzyılda Argos ovası hariç Mora'nın genelinde sadece birkaç çiftlik bulunuyordu. 1052'de (1642) Londari kazasındaki 1271 cizye mükellefinin 227'si yani % 18'i (BA, MAD, nr. 561), 1128'de

(1716) aynı köylerde 1347 hânenin 402'si yani % 32'si çiftliklerde yaşıyordu. Modon kazasında ise köy nüfusunun % 43'ü çiftliklerde yerleşmişti.

1668 ve 1670'te Mora'yı dolaşan Evliya Çelebi köy, kasaba, şehir ve binalar hakkında, oralarda yaşayan insanlarla bunların konuşduğu dillere ve giydikleri elbiselere dair ayrıntılı tasvirler yapar (*Seyahatnâme*, VIII, 275-376, 580-610). Evliya Çelebi, ayrı bir Grek dili olan Tsakonya (Tsakonian) dilinin varlığı ve bu dilde kullanılan kelime haklarında bilgi veren ilk gözlemciler arasındadır. Aynı şekilde bugün ve arpanın yetişmediği verimsiz ve dağlık Tsakonia'da darının yaygın olusundan ve çok yendiğinden ilk bahsedeni de Evliya Çelebi'dir.

1670'te Girit savaşları sonucunda Eğribozlu Köse Ali Paşa kumandasındaki Osmanlılar, son olarak Mora'nın "orta parmağı"nı oluşturan bölgedeki yarı bağımsız ve dağlı savaşçı Maina (Manya / Manyot) kabilelerini kontrol altına almayı başardı. Osmanlılar bölgeyi koruyan ve gözetleyen kaleler (Bardounia, Passava ve Zarnata) inşa ettiler. Vitylo'nun büyük tabii limanını muhafaza eden yeni büyük bir hisar (Kelepha) yaptılar. Evliya Çelebi, Zarnata'da kale ile varoşa bulunan hristiyanların evlerinin Ali Paşa tarafından satın alındığını ve sakinlerinin şehirden çıkarıldığını, yediye yakın kilisenin camiye çevrildiğini, birçok hamam, okul, zâviye inşa edildiğini belirtir (a.g.e., VIII, 590-602). Söylediklerinin pek çoğu 1082 (1671) tarihli olup bu çalışma hakkında tutulan muhasebe defteri bunu teyit etmektedir (BA, MAD, nr. 7217). Kelepha ve Zarnata kaleleri bugün harabe halinde olsa da ayakta durmaktadır.

1095 (1684) ile 1097 (1686) yılları arasındaki savaşlar sırasında Francesco Morosini kumandasındaki büyük bir donanma Mora'ya çıkarma yaparak bütün yarımadayı ele geçirdi ve burasını bir Venedik eyaleti haline getirdi. Savaş her iki tarafın ağır kayıplar vermesine, müslümanlara ait yapıların çoğunu tahrip edilmesine, hatta tamamen yok olmasına yol açtı. Bölgedeki müslüman nüfusu hattadan silindi; bir kısmı öldürülüdü, bir bölümü Rumeli'ye kaçtı, bir bölümü Anadolu'ya gönderildi. Bazıları da hristiyan oldu (1701'de Grimani'ye göre 1317 aile) veya Müslümanları gizlemek zorunda kaldı. Osmanlılar'ın geri çekilmesinden sonra açlık, veba salgını ve tam bir kaos yaşandı. Eşkıya çeteleri çoğulukla dağlardaki çobanlarca desteklenerek ulaş-

MORA

bildikleri köy ve şehirleri yağmaladı. 1688'de düzen belli bir ölçüde sağlandı. Bu sırada Venedik nüfus komisyonu Mora'nın nüfusunu 97.118 olarak belirledi. Savaştan önce Johann Wilhelm Zinkeisen ve Miller nüfusu 200.000 dolayında gösterir. 1684'ten önce 2115 köy varken 656'sı savaş veya veba sebebiyle harabeye dönmüştü. Venetikliler etkin bir koloni idaresi kurdular ve Osmanlı kontrolünde olan, ancak karışıklık içinde bulunan topraklardan hıristiyan mültecileri çekmek için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. 1700'lere gelindiğinde organize eşkiyalık büyük ölçüde halledildi. Bununla beraber Roman Katolikler kendi inançlarının aktif bir şekilde propagandasını yapmaya başlayınca kısa zamanda yerli Ortodoks halk onları dışladı. Fransız asilzadesi ve diplomat De la Motraye, 1709'da Modon Limanı'nda birkaç gün kaldığında Modonlu Yunanlılar'ı kendilerinden az vergi alan, fakat dilekçileri gibi yaşama hakkı tanıyan Türk idaresinde olmak için dua eder halde bulmuştu (*Voyage*, I, 462). Halk Venetikli askerlerin evlerini karargâh haline getirdiğini, kadın ve kızlarına tecavüz ettiğini, papazlarının Ortodokslık alehinde konuştuklarını ve devamlı olarak kendi dinlerini kabul etmeye zorladıklarını, halbuki Türkler'in asia böyle bir şey yapmadıkları gibi kendilerine mümkün olan bütün özgürlükleri tanıdıklarını söyleyordu.

Osmanlılar, Damad Ali Paşa'nın askeri harekâti sonucu (1127/1715 yazı) Mora'ya geri geldiklerinde yerli halk önemli bir direnme göstermedi, aksine Ortodoks nüfusun büyük bir kısmı onlara yardımcı oldu. Ali Paşa, Venetikliler gibi halktan bedava erzak temini şart koşmak yerine her şeyin ücretini ödedi ve Mora halkına mağlûp edilen bir düşman gibi değil yabancı işgaline uğramış bir Osmanlı tebaası gibi davrandı. 1128'de (1716) tamamlayan yeni tahrirle ilgili kayıtlar gönüllü olarak gelip bağıllıklarını bildiren Yunanlılar'ın adlarıyla doludur. Bu bilgi, Karyatina'nın Kocabâşı ailesi soyundan gelen Kanellos Deligiannes'in anlarıyla da doğrulanmaktadır. Deligiannes bu yeniden fetihle, Akdeniz'e gelen Rus kuvvetleri kumandanı Orlofflar'ın kışkırtması üzerine patlak veren ayaklanmalar (1184/1770) arasında geçen zamana "eski iyi dönem" olarak atıfta bulunur. Gerçekten de keşlere finansal imtiyazlar, muafiyetler tanıyan ve kiliselerin restorasyonuna, yeniden inşasına müsaade eden fermanlar bugüne ulaşmıştır.

1715-1770 yılları, İslâmiyet'in ve İslâm kültürel hayatının yeniden teşkilinin hızla gerçekleştiği dönem olarak tanımlanmaktadır. Anabolu'da III. Ahmed ve vezirleri tarafından inşa edilen büyük kubbeli yarımdüzine cami yükseldi; hatta bizzat III. Ahmed şehri görmek için buraya geldi. 1142'den (1729-30) kısa bir zaman sonra I. Mahmud'un musahibi Morali Beşir Ağa Argos şehrinde kubbeli bir cami yaptırdı; yanında bir medrese, okul, kızlar için özel bir okul, bir kütüphane ve bir de hattatlar için eğitim yeri açtı. Morali Topal Osman Paşa, Argos ve Tripoliçe'de muazzam kubbeli camiler inşa ettirdi. 1153'te (1740) Morali Bekir Paşa bir medrese, hammam, büyük bir han ve bedestenle birlikte bir cami yaptırdı. Benzerleri biraz daha düşük seviyede Balyabatra, Vostitsa, Arkadia ve diğer yerlerde gerçekleştirildi. 1715'ten itibaren Şeyh Yahâ Şerefeddin Moravî önderliğinde Cerrâhî-Halvetî dervişleri birçok şehirde yeni tekkeler kurdular (Anabolu ve Kalavryta'da iki tekke, Balyabatra, Gastouni, Tripoliçe ve Vostitsa'da bir tekke) ve önceden din değiştirmiş olanları tekrar Müslümanlaştırmak için çalıştılar. Holomic kazasında 1684-1686 felâketinden önce % 14 oranındaki Müslümanlardan 177 hâne 1716'da hâlâ hayattaydı, yok olan 195 Müslüman hânesi de kaydedilmişti (TK, TD, nr. 24). Yine aynı tarihteki tesbitlere göre Mezistre kazasının 115 köyünün yirmi yesinde nüfusun % 8'ini oluşturan toplam 508 Müslüman ailesi mevcuttu. Mezistre'nin dokuz köyünde Müslümanlar çoğuluğu oluşturuyordu. Aslen Morali olan pek çok Müslüman mülteci yeniden inşa sürecine destek olmak için kendi eski evlerine geri dönmüştü.

1770'te uzun casusluk faaliyetlerinden sonra Orloff kardeşler kumandasındaki Rus donanması Mora'yı işgal etti ve mahallî hıristiyanları ayaklandırdı. Mezistre ve Arkadia şehirlerinde Müslüman katliamına girişildi. Ayaklanması anı Rumeli'den gelen Arnavutlar sayesinde bastırıldı, fakat onlar da isyanın ardından Müslüman ve hıristiyan ayırımı yapmaksızın birçok kişiyi öldürerek yağmalamada bulundular. Bu durum, 1193'te (1779) Yunanlılar'ı da silâhlandıran Gazi Hasan Paşa'nın kuvvetlerinin asayı sağlamasıyla sona erdi. Tahribat büyük boyutlardaydı. 10.000 Morali Yunanlı halk gemilerle Anadolu'ya kaçmış, bunlar Batı Anadolu'daki mahallî âyan (Manisa yöresinde Karaosmanoğlu'ları gibi) tarafından iyi bir şekilde karşılanmış ve yerleştirilmiş, kendile-

ri için evler ve kiliseler inşa edilmiş ve on yıl vergiden muaf tutulmuştur. Bunların birçoğu Mora'ya barış ve huzur geri geldiğinde bile geri dönmemiştir.

1193'ten (1779) sonra Osmanlı Morası son bir defa daha inşa faaliyetine sahne oldu. Camiler ve kaleler tamir edildi, yenileri yapıldı. Özellikle XVI. yüzyıldan beri köy olan Tripoliçe, XVIII. yüzyılda (1790'dan itibaren) eyalet yönetiminin merkezi ve Müslüman nüfusun çoğulkul olusuyayla önemli bir şehir haline geldi. 1793'te Kaymakam Tecelli Mehmed Efendi Tripoliçe'de yeni bir cami yaptırdı. 1796'da Yusuf Agâh Efendi aynı şehirde bir okul ve bir kütüphane inşa etti. XIX. yüzyıla gelindiğinde Mora'nın nüfusu neredeyse 1583'teki seviyesine tekrar ulaşmıştı. 1805'te William Martin Leake, 40.000'i Müslüman olmak üzere 320.000 kişinin yarımadada yaşadığı tahmininde bulunur.

1821'deki Yunan isyanı Mora'da etkili oldu. Karşılıklı sert olaylar cereyan etti. Tripoliçe'deki Müslümanlar katledildi. Yunanlı âsiler Ekim 1822'de Mora'yı ele geçirdikten hemen sonra Dakin, Finley, McCarthy, Trikoupis gibi oturiteler tarafından da belirtildiği üzere 25.000 kişiyi, yani Mora'daki Türk nüfusunun yarısından fazlasını katlettiler. Buna, Nisan 1822'de Sakız adasındaki hıristiyanların benzeri bir harekete mâruz kalmasıyla cevap verilmiştir. Mora'daki isyanın orada mevcut Osmanlı güçleri tarafından bastırılacağı anlaşılmınca Osmanlı hükümeti Misir Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya başvurdu. Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa idaresindeki donanma ve 70.000 kişilik bir ordu yarımadaya çıktı (Şubat 1825). Modon'u karargâh edinen İbrâhim Paşa isyanı acımasızca bastırdı (1825-1827), fakat geride bir harabe kaldı.

Sakız adası katliamı Avrupa ve Amerika'da büyük bir infil uyardırmış, 6 Temmuz 1827'de İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Londra Antlaşması'nı yapmalarına yol açmıştır. Bu antlaşmaya göre Mora'da ve Yunan topraklarının arasında bağımsız bir eyalet oluşturulacak ve Osmanlı sultanına sadece vergi bağıyla bağlı olacaktır. Osmanlılar, Avrupa güçlerinin kendi işlerine karışmasını reddedince 20 Ekim 1827'de Avrupa müttefik donanması Türk-Misir donanmasını Navarin körfezinde imha etti. 1828'in sonbaharında İbrâhim Paşa Mora'dan çekildi, geri kalan Müslüman nüfus ya kaçtı ya da yok edildi. Mora'da İslâm varlığı tamamen orta-

Mora'da XVIII. yüzyılın ortalarına ait Morali Haci Beşir Ağa Camii (Machiel Kiel fotoğraf arşivi)

dan kalktı. Bugüne çoğunlukla kötü hale cami ve hamam harabelerinin parçaları ulaşabildi. Son birkaç yıldır bazı tarihî eserlerin görünüşü kurtarma amaçlı restorasyon çalışmaları başlatıldı (Gördüs Sezâî Tekkesi Türbesi, Argos Morali Beşir Ağa Camii ve özellikle Navarin'deki III. Murad Camii).

XVI-XIX. yüzyıllar arasında Mora, klasik Osmanlı edebiyatı ve şairine mütevazi bir katkıda bulunmuştur. XVI. yüzyılda Arkadia'da (Kyparissia) yaşayan ve burada ölen Mezistreli Firdevsi ve Koronlu Küyâmî gibi şairler, XVII. yüzyılda Gördülüslü şair Hüseyin, yine Gördülüslü şair, mutasavvîf ve Gülsenîyye tarikatının bir kolu olan Sezâîye'nin kurucusu Hasan Sezâîyi Gülsenî gibi isimler dikkat çeker. XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın ilk döneminde, 1770 ihtilâlinden geriye çok değerli bir eser bırakan Tripoliçeli Süleyman Penah Efendi (*Mora İhtilâli Tarihçesi*), Türkçe, Farsça ve Yunanca şairler yazan Anabolulu Mehmed Emin Sabri Efendi, münevver-şair ve siyaset adamı Tripoliçeli Abdurrahman Sâmi Paşa, Sâmi Paşa'nın da yetitiği önemli edebiyat halkasını oluşturan Halvetîyye'nin şeyhinin oğlu Necîb Ahmed Efendi gibi fikir ve edebiyat ustaları vardır. Kazasker Hamid Efendi'nin kızı, Mevlîvî dervîşi ve şair Leylâ Hanım da aslen Moralîdir. Moralî birçok asker ve siyaset adamı arasında en önemli isim Mora valisi ve daha sonra sadrazam olan Topal Osman Paşa'dır. Bu aileden gelen Râtib Ahmed Paşa'nın en büyük torunu Nâmîk Kemal'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *TD*, nr. 10, 80, 367, 605, 607; BA, *MAD*, nr. 561, 5354, 7217; TK, *TD*, nr. 15, 20, 24; *Eviyya Çelebi, Seyahatnâme*, VIII, 275-376, 580-610; B. Randolph, *The Present State of the Morea Called Anciently Peloponnesus*, Oxford 1686; A. de la Motraye, *Voyage du Sr. de La*

Motraye en Europe, Asie et Afrique, La Haye 1727, I, 462; *Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekâyât, 1656-1704* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 39, 197-198, 206-207, 545-547, 585-587; W. M. Leake, *Travels in the Morea*, London 1830; J. Ph. Fallmerayer, *Geschichte der Halbinsel Morea Während des Mittelalters*, Stuttgart 1830-36, I-II; L. von Ranke, "Die Venezianer in Morea (1685-1715)", *Historisch-politische Zeitschrift*, Vaduz 1833-36, II, 405-502; G. Finlay, *Greece under Ottoman and Venetian Domination*, London 1856, tür.yer.; Mazaris, *Epidimia Mazari en Aidon* (ed. ve trc. A. Ellissen, *Analekten der mittel- und neugriechischen Literatur* içinde), Leipzig 1860, IV, 230, 239; K. Delegianness, *Apomnemoneumata*, Athens 1957, I-III; B. Brue, *Journal de la campagne que le grand viceré Ali Pacha a faite en 1715 pour la conquête de la Morée* (ed. A. Dumont), Paris 1870; W. Miller, *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204-1566)*, New York 1908, s. 27-210, 377-511; a.mlf., *Essays on the Latin Orient*, Cambridge 1921, s. 57-109, 355-427; N. Iorga, *Chronique de l'expédition des turcs en Moree 1715*, Bucarest 1913; A. Bon, *Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204*, Paris 1951; a.mlf., *La Morée franque, recherches historiques, topographiques et archéologique sur la principauté d'Achaïe (1205-1430)*, Paris 1969, I-II; T. H. Papadopoulos, *Studies and Documents Relating to the Greek Church and People under Turkish Domination*, Wetteren 1952; C. M. Woodhouse, *The Greek War of Independence: Its Historical Setting*, London 1952; K. Andrews, *Castles of the Morea*, Princeton 1953; F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au moyen âge*, Paris 1968, tür.yer.; U. Wolfart, *Die Reisen des Evliyâ Celebi durch die Morea*, München 1970; T. Jochalas, *Über die Einwanderung der Albaner in Griechenland*, München 1971, s. 89-106; V. Kreymdas, *Le commerce de Péloponnèse au XVIIIe siècle (1715-1792) sur la base des archives françaises*, Athènes 1972; D. Zakythinos, *Le despota grec de Morea* (ed. C. Malthézou), London 1975; W. F. von Löhneysen, *Mistra: Griechenlands Schicksal im Mittelalter: Morea unter Franken, Byzantinern und Osmanen*, München 1977; M. W. Weithmann, *Die slavische Bevölkerung auf der griechischen Halbinsel Ein Beitrag zur historischen Ethnographie Südosteuropas*, München 1978; B. Kitsiki Panagopoulos, *Cistercian and Mendicant Monasteries in Medieval Greece*, Chicago 1980; J. C. Alexander, *Toward a History of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands*, Athens 1985; a.mlf., *Brigandage and Public Order in the Morea*, Athens 1985; a.mlf., "Duo othomanika katasticha tou Moria, 1460-1463", *Peloponesiaka*, Annex 5, Athens 1977, s. 178-188; V. Panayotopoulos, *Plítismós kai oikísmoi tis Peloponnisou (13os-18os aiónos)*, Athens 1985; D. Anoyatis-Pelé, *Connaissance de la population et de productions de la Morée à travers un manuscrit anonyme de la fin du XVIIIe siècle*, Athènes 1987; K. Dokos - G. Panagopoulos, *To Venetiko klímatologio tis Vostitsas*, Athens 1993; A. G. C. Savvides, "Late Byzantine and Western Historiographers on Turkish Mercenaries in Greek and Latin Armies", *The Making of Byzantine History* (ed. R. Beaton - Ch. Rouché),

Aldershot 1993, s. 122-136; a.mlf., "The Morea and Islam, 8th-15th Century: A Survey", *Journal of Oriental and African Studies*, II, Athens 1990, s. 47-75; a.mlf. - N. A. Bees, "Mora", *EJ²* (Ing.), VII, 236-241; N. A. Bees, "Mora", *IA*, VIII, 413-427; N. Clayer, *Mystiques, état et société: Les halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours*, Leiden 1994, s. 201-205, 220-224; J. McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims (1821-1922)*, Princeton 1995, s. 9-13; J. Strauss, "Greco-turcica: Die Muslime in Griechenland und ihr Beitrag zur osmanische literatur", *Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit*, Göttingen 1996, s. 325-351; Gülsün Tanyeli, "Bir Osmanlı Kale-Kentini Yapımı: Anavarin Örneği", *Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul 1996, s. 85-93; A. Petronotis, "Ottoman Architectural Monuments of Arkadia (Greece)", *Mélanges Prof. Machiel Kiel*, Zaghouan 1999, s. 379-418; Levent Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi* (doktora tezi, 1999). AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Aziz Berker, "Mora İhtilâli Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası", *TV*, II (1943), s. 63-80, 153-160, 228-240, 309-320, 385-400, 473-480; Sermavi Eyiç, "Yunanistan'da Türk Mimarı Eserleri", *TM*, XII (1955), s. 205-230; G. C. Miles, "Byzantium and the Arabs, Relations in Crete and the Aegean Area", *Dumbarton Oaks Papers*, sy. 18, Washington 1964, s. 3-32; Sevim Üngün, "Vahid Mahtûmî ve Mora Fetih-nâmesi", *TD*, XV/20 (1965), s. 101-116; XVI/21 (1966), s. 63-82; XVII/22 (1967), s. 169-180; Nejat Göyüç, "Mora'da Osmanlı-Türk İnsa Faaliyetleri", *GDAAD*, I (1972), s. 13-18; M. Wagstaff, "War and Settlement Desertion in the Morea 1685-1830", *Transactions of the Institute of British Geographers*, sy. 3 (1978), s. 295-308; N. Beldiceanu - I. Beldiceanu-Steinherr, "Recherches sur la Morée (1461-1512)", *Südost-Forschungen*, XXXIX, München 1980, s. 17-74; a.mlf.ler, "Corinth et sa région en 1461 d'après le registre TT 10", *a.e.*, XLV (1986), s. 37-59; E. Frangakis - M. Wagstaff, "Settlement Pattern Change in the Morea, 1700-1830", *Byzantine and Modern Greek Studies*, XI, Oxford 1987, s. 163-192; D. Joksimović, "Morejski Rat (1684-99)", *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1965, VI, 161-162.

 MACHIEL KIEL – JOHN ALEXANDER

MORALI ALİ EFENDİ

(bk. SEYYİD ALİ EFENDİ).

MORAVCSIK, Gyula

(1892-1972)

Macar tarihçisi ve Bizantinolog.

29 Ocak 1892'de Budapeşte'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Budapeşte Üniversitesi Felsefe Fakültesi'ne girdi. 1910-1914 yıllarında Macar, Yunan ve Latin filolojisi derslerine devam etti. Aynı zamanda, Eötvös Collegium'da